

A TISZÁNTÚL FELSZABADÍTÁSA A TÖRÖK URALOM ALÓL

Varga J. János

Az 1648-as westfaliai békekötés után a török birodalom európai hatalmának megtörése, s egyúttal a legnyugatibb tartományának, Magyarország hódoltsági területének a felszabadítása reális közelségbe került. A kortársak legalábbis így gondolták, ami alapos optimizmusra vall, hiszen ha visszatekintünk a harmincéves háborút befejező német birodalomra, csodálkozunk kell azon, hogy miként ocsúdott fel, s állt talpra viszonylag rövid időn belül a számos fejedelemségre szakadt, teljesen kivérzett ország; az a terület, amelyet egyébként mér régóta egy török elleni támadó háború potenciális bázisaként tartottak számon Európában. Mindenesetre az 1680-as évek elején a pápai diplomácia — élén maga XI. Ince pápa és varsói nunciusa, Pallavicini bíboros — már azon fáradozott, hogy létrehozza I. Lipót császár és király, valamint Sobieski János lengyel király törökellenes szövetségét. A két uralkodó által 1683 tavaszán aláírt megállapodás katonai természetű, véd- és dacsövetség volt, amelynek első eredménye Bécs felmentése, a török hadsereg súlyos veresége a Kahlenberg tövében 1683. szeptember 12-én. A dicsőségből ekkor már a német birodalmi segélyhadak is kivették részüket, ami azt mutatja, hogy születőben voltak azok a gazdasági, politikai és katonai feltételek, amelyek lehetővé tették az oszmánok elleni eredményes európai összefogást.

A bécsi vereség után a szultán nem kért békét, a háború tehát folytatódott. Ekkor ismét Ince pápa lépett színre, akinek védnökségével és jelentős anyagi támogatásával 1684. március 5-én megalakult a Szent Liga, a Habsburg birodalom, Lengyelország és Velence törökellenes szövetsége. Hosszas tárgyalások után hadisegélyt ígért Frigyes Vilmos brandenburgi, Max Emánuel bajor, III. János György szász választófejedelem, valamint a kölni érsek, továbbá a sváb és a frank kerület. 1686-ban Oroszország is csatlakozott a szövetséghez, megnyitva a Fekete-tenger térségében a jelentős tatár erőket lekötő keleti frontot. A szerződés szerint valamennyien a maguk érdekkörében folytatják a hadműveleteket, s amit ott elfoglalnak, azt sajátjuknak tekintik. Ellenben békét csak együttesen, s nem külön-külön köthetnek.

Néhány ország távol tartotta magát a szövetségtől, sőt ellenségesen viselkedett, mint Franciaország, vagy várakozó álláspontra helyezkedett, mint Anglia. Ugyanakkor Magyarország szerepét sem tekinthetjük egyértelműnek: elég, ha Apafi Mihály Erdélyére, vagy Thököly Imre török orientációjú politikájára gondolunk. Ilyen ellentmondásokkal terhesen, de mégis

kibontakoztak a következő években egy Habsburg szervezésű és európai méretű vállalkozás körvonalai: a kontinens csaknem valamennyi országa elküldte katonáit Magyarországra — még ha egyesek csökönkénteseket is —, hogy azt a magyarokkal együtt visszahódítsák Európa számára.

Nem kétséges, hogy Magyarország visszafoglalása azoknak a politikai folyamatoknak az eredménye volt, amelyek a westfaliai béke által teremtett új európai erőviszonyokból következtek. Magyarországot mindez szorosán hozzákapcsolta az összeurópai fejlődéshez, ugyanakkor maga is a hatalmi törekvések egyik tényezője lett. 1683. szeptember 12-e után a török hadsereg egymás után szenvedte el vereségeit, mígnem békekötésre kényszerült. Az 1699-es karlócai, majd az 1718-as pozsareváci béke új korszak kezdetét jelentette hazánk történelmében: a területileg egységes, az 1541 előtti határokkal rendelkező Magyarország létrejöttét, ugyanakkor a Habsburg hatalom berendezkedését.

Térjünk azonban vissza a frissen alakult Szent Ligához, annak is kelet-közép-európai érdekeltségű tagjához, a Habsburg birodalomhoz. Bécsben akkorra a háborús párt kerekedik felül, s Lotharingiai Károly herceg, fővezér 1683—1684-ben learatja első magyarországi sikereit Párkány, Esztergom, Visegrád és Vác elfoglalásával, sőt 1685. augusztus 19-én már Érsekújvárba is bevonulnak a szövetséges csapatok.

Az ostromnál korábban zavart keltő Ibrahim budai pasa ekkor Vác környékén tartózkodik. Érsekújvár elestének és Károly herceg csapatainak közeledtére azonban gyorsan délnek fordul, s Belgrád felé indul. Kihasználva a török sereg elvonulását Mercy és Heisler tábornok merész vállalkozásba kezd: 1685. október 12-én megszállják a töröktől elhagyott szolnoki várat, majd Eger rövid és sikretelen ostroma után átkelve a Tiszán elfoglalják Szentmiklóst és Szarvast. Novemberben már Gyula környékén járnak, de a jól védett vár ostromára nem vállalkoznak, inkább csak riadalmat keltenek száguldozó magyar huszárjaikkal.¹ A két generális serege ekkor egészül ki a Thökölytől átállt kuruc csapatokkal.

Ezekben a hetekben omlott össze Thököly felső-magyarországi fejedelemsége. Schulz generális sorra aratta győzelmeit: szeptember 11-én Eperjes, 29-én Tokaj kapitulált, majd Ónod, Szerencs és a Felső-Tiszavidék várai, köztük Kálló és Kisvárda kerültek a császári-királyi csapatok kezére. Thököly bukása október 15-én vált teljessé, amikor Ibrahim pasa parancsára Váradon elfogták. Katonái látva a török álnokságát és a császári fegyvereknek két éve tartó sikereit, Kassát is átadva tömegesen csatlakoztak a szövetségeseihez.

Thököly egykori katonái már tevékenyen részt vettek a tiszántúli hadműveletekben, s ott voltak Szolnok, Szentmiklós és Szarvas visszavételénél. Sőt, 1685. december 6-án — a tiszántúli villámháború méltó befejezéséként — Petneházy Dávid, volt kuruc főtiszt katonái Arad várat is elfoglalják.²

1 *Sugár István*: Lehanyatlik a török félhold. Bp. 1983. 75—76. old.

2 *Acsády Ignác*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Bp. 1898. 439. old. — *Szeremlei Samu*: Hódmezővásárhely története III. kötet. Hódmezővásárhely, 1907. 168—170. old. — *Sugár I.*: i. m. 76. old.

A hadműveleteknek Buda 1686-os ostromának előkészületei adnak újabb lendületet. A Tisza—Maros szögletében Szeged ekkor még — látszólag — békés, hódoltságbeli életét éli. Országos vásárra készül, ahova Mankocs csorbadzsi levéllel csalogatja a környező városok lakóit. Kéri a kecskemétiakat, hogy értesítsék a kőrösi, ceglédi, jászberényi és gyöngyösi bírót, meg a polgárokat, sőt a gyöngyösi útna a rimaszombatiakat és losonciakat is, hogy ne mulasszák el portékáikat levinni. A közbiztonság persze akkorra alaposan megrendült, a korábbi évekhez képest is — ezért ír a csorbadzsi édesgető levelet —, sőt 1685. decemberében Véber Dániel szolnoki császári hadbiztostól a hódolásra felszólító levelet is megkapja a szegedi tanács. A polgárság vezetői persze nem mernek válaszolni, de titokban összekötötést keresnek a Szolnoknál táborozó szövetségeseikkel és információkkal látják el őket.³ A változások szele tehát megérinti Szeged török és magyar lakóit egyaránt.

A Szolnokon telelő Mercy és Heisler tábornok egyébként éberren figyelik a Szeged központtal szerveződő török erőket és a Budára tartó élelmiszer-szállítmányokat. 1686 januárjában megtámadnak egy Szegedről induló szekérsort, a fegyveres kíséretet szétugrasztják, a rakományt megszerzik és a menekülő törököket Szeged Palánk nevű külvárosáig űzik. A vár ostromára ágyúk hiányában nem gondolnak, de a vizesárokka és sánccal megerősített külvárost kirabolják, s felégetik.⁴

A császáriak szolnoki jelenléte kellemetlenül érintette a szegedi törököt, ezért 1686 áprilisában, amikor Mercy és Heisler csapatai áttelepülnek Kecskemétre, Ahmed pasa Thököly közreműködésével támadást tervez Szolnok ellen. A szegedi magyarok időben megviszik a hírt Kecskemétre, ahol azonnal rajtaütést rendelnek el. A császári csapatok április 24-én hajnalban érkeznek meg Szeged alá, ahol a Tisza jobb partján találják a török és a kuruc táborát. Az alsóvárosi ferences barátok templomának harangja hajnali 3 órakor ad jelt a támadásra, amely álmában éri az ellenséget. Törökök, tatárok és kurucok vad futásban keresnek menedéket: sokan a Palánk és a vár felé rohannak, sokan a folyónak szorulnak. Ahmed pasa seregéből ezernél többen esnek el. A szövetségeseek elvonulása után a pasa 2000 főnyi őrséget hagy Szegeden, majd a biztonságosabb déli területre húzódik vissza.⁵

A hátrahagyott őrségre nehéz feladat várt: megvédeni Szegedet a Budát szeptember 2-án felszabadító Lotharingiai Károly seregének támadásától. A herceg már Tolnánál járt, amikor látta, hogy a sietve visszavonuló Szelejmán nagyvezér seregét — amely sikertelen kísérletet tett Buda felmentésére — nem érheti utol, ezért átkelt a Duna bal partjára és Bogyiszlónál táborba szállt. Innen indította útnak De la Vergne parancsnoksága alatt Wallis és Veterani tábornokot 8 lovas- és 7 gyalogezreddel Szeged elfoglalására.

A császáriak október első napjaiban érkeznek meg Szeged alá. Haladéktalanul megtámadják a külvárost, amelyet az első rohammal sikerül elfoglalniok. Október közepén elkezdik a vár ágyúzását. Ekkor híre jön, hogy Belgrád felől 10—12 000 főnyi török felmentő sereg közeledik. Wallis tá-

3 *Oltvai Ferenc*: Szeged múltja írott emlékekben 1222—1945. Szeged, 1968. 51—52. old.

4 Uo. 54. old.

5 *Sugár I.*: i. m. 84—86. old.

bornok, aki az időközben elesett főparancsnok helyére lépett, Veteranit küldi 5000 lovassal a török elé, akiknek Zentáig sikerült feljutniok. Az ütközet október 20-án zajlik le: a túlerő ellenére Veterani gyors és határozott vezényletével, meg a császári vértések puskatüzével és a magyar huszárrok heves rohamával sikerül viaszorítani a két hullámban támadó ellenséget, és ezzel biztosítani a Szeged köré vont ostromgyűrűt. A várba zárkózott ellenség látva reménytelen helyzetét, október 23-án kapitulál. Az uralkodó az erősség jelentőségére való tekintettel Heisler generálist nevezi ki parancsnokká, a külső várat pedig ifjú Bercsényi Miklóstra és magyar katonáinak őrizetére bízzák.⁶

Szeged elfoglalása után a Maros menti Csanád visszavételére került sor. Minthogy a császáriak ezután a Tisza mindkét partján megvetették lábukat, Vásárhely is meghódolt.⁷

Csaknem öt sikeres esztendő után, 1688 elején a Duna vonal Belgrádig a szövetségesek ellenőrzése alatt állt, s a Duna—Száva vidéke teljesen felszabadult, jöllehet a Dunántúlon Fehérvár, Szigetvár és Kanizsa még egy ideig török kézen maradt. Elestük azonban csak idő kérdése volt, hiszen körülvárva nem sokáig tarthatták magukat. A Tisza és Erdély között viszont még nagy összefüggő területek: a Kőrösök és a Maros vidéke, Várad, Gyula és Temesvár központtal a török hódoltságához tartoztak. Hogy ezeket is elvágják utánpótlási vonalaiktól, a háborút a Száván túlra igyekeztek áthelyezni, s az 1688-as hadjárat fő céljául Belgrád elfoglalását tűzték ki. A beteg Lotharingiai Károly helyett Max Emánuel vette át a fővezérletet, s mellé rendelték a hadvezérnek nem kevésbé tehetséges Bádeni Lajos őrgrófot. A bajor választófejedelem augusztus 7-én kelt át a Száván, s erős ostrom után szeptember 6-án rohammal bevette Belgrádot. Ezután a közeli Szendrő és Galambóc is felszabadult.

A következő évben Bádeni Lajos a Morava völgyében tört előre, s három ütközetben verte meg a törököket Grabovacnál, Batočinánál, majd Niš mellett. 1689 októberében elfoglalta Vidint, majd Kladvó és Orsova következett. Piccolomini tábornok pedig Nisből kiindulva Novi Pasart, Pirost és Skopjet foglalta el. A szövetségesek ezzel Belgrádtól délre mintegy 320 km-re tolták ki a török uralomtól felszabadított terület határát.⁸

Ekkor azonban törés állt be a háború menetében. A Habsburgok keleti hódításait féltékenyen szemlélő XIV. Lajos francia király 1688 nyarán igényt emelt Pfalzra, majd a kölni választófejedelemi méltóságra. Felrúgva az I. Lipóttal 1684-ben 20 évre kötött fegyverszüneti egyezményt, megindította csapatait a német föld ellen, s Philipsburg határmenti erődítmény elfoglalása után Speyert fenyegette. Sőt, 1689-ban már tűzzel-vassal pusztította. A Rajna menti háború csaknem a földdel tette egyenlővé a jómódú várost: elpusztultak templomai, emeletes polgárházainak jelentős része, a templomi orgonákat előállító híres manufaktúrája és csaknem teljesen megsemmisült a speyeri levéltár. A francia katonaság fosztogatásai, a tűz

6 *Acsády I.*: i. m. 453—454. old. — *Sugár I.*: i. m. 164—165. old. — *Szeremlei S.*: i. m. 172—173. old.

7 *Szeremlei S.*: i. m. 173. old.

8 *Acsády I.*: i. m. 477—478. old.

okozta károk és a sarcolás tetemes összegre rúgott: egy 1967-ben összeállított jegyzék szerint 3 334 000 rajnai forintot tett ki.⁹

I. Lipót császár roppant nehéz helyzetbe került, mert két frontos küzdelemre kényszerült. Helyzetét súlyosbította, hogy német fejedelmek nem álltak egységesen mellé, így csak 1689. február 14-én tudott hadüzenettel válaszolni a „legkeresztényibb király” támadására. Ez természetesen a magyarországi front rovására történt meg, ahonnan 30 00 katonát kellett a Rajna vidékre vezényelni, hiányukat pedig csak nagyon lassan és részben sikerült pótolni a Magyarországon toborzott ezredekkel.

Mindebből az következett, hogy a szövetségesek számára 1690 a kudarcok éve lett: Thököly Imre Zernyestnél szétverte az egyesült császári-erdélyi sereget, s újra török kézre került Vidin, Niš, Galambóc, Szendrő, Belgrád, Lippa, Lugos és Karánsebes.

Szerencsére a törökök sikerei ennél nem nagyobbak és nem tartósak, de a front így is visszakerült a Balkánról a Dráva—Száva vonalára: 1690 után Belgrád falai mögül és Pétervárad sáncrendszeréből néztek egymással farkasszemet a hadakozó felek.

Mindez meghatározta a háború további menetét és a tiszántúli területek teljes felszabadításának időbeni lehetőségét, ugyanakkor megnyitotta a törökök számára a kiskaput a még birtokukban levő temesi és tiszántúli várak (Temesvár, Gyula, Várad) utánpótlásának biztosítására, és a Maros, valamint a Kőrösök vidékének felprédálására, egészen Debrecenig. Az alföldi városok többsége ugyanis kerítetlen volt, és biztos zsákmányul szolgált a portyázó csapatoknak. Kivételt csak Szolnok és Szeged képezett, ezek viszonylag jól megerősített helyeknek számítottak. Szeged erőrendszere még a török előtti időben épült ki, a hódoltság évtizedeiben nem sokat változott, inkább csak megerősítették: falait kijavították és a belső oldalon földtöltéssel látták el a lövegek elhelyezésére. A falkoronán lőrések, a fal-síkból kiugró bástyák szolgálták a hatékonyabb védelmet. A várat a Tisza vizével táplált árok övezte, hasonlóképpen a külvárost, amit még sáncokkal is körülvettek. A Tiszán hajóhíd vezetett át a túlsó partra, ahol a híd és a város védelmére hídfő épült.¹⁰

Mindez jóval nagyobb biztonságot jelentett Szeged lakóinak, mint amivel számos alföldi helység rendelkezett, ahol csak árok és karókból összetákolt kerítés szolgálta a védelmet, vagy az sem. És az alföldi mezővárosok többsége ilyen volt, Nagykőröst például 1686 őszén erősítették meg, miután a császáriak bevonultak. A várost árokkal vették körül, s négy kaput nyitottak rajta, ezek közül kettőt felvonóval, kettőt pallóval láttak el.¹¹ Szarvast 1696-ban sáncokkal övezett városnak mondja Ferdinánd Lindner tiszttartó¹², Debrecenről pedig a következőket írja 1687-ben egy augsburgi röpiratgyűjtemény: „... nagy kiterjedésű magyar város, Tokaj és Várad

9 Stadtarchiv Worms, Abteilung 1. Äussere Angelegenheiten Nr. 52. Reichstagsakten 1696—1697. IV. Bd.

10 Oltvai F.: i. m. 53. old.

11 Balla Gergely nagykőrösi krónikája a honfoglalástól 1758-ig. Közreadja: Törös László. Nagykőrös, 1970. 83—84. old.

12 Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez I. Békéscsaba, 1967. 139. old.

között a síkságon fekszik. Nincs fala és kapuja, csak sövény és palánk keríti, azon is éjjel és nappal be lehet jutni . . .”¹³

A török kézen maradt tiszántúli várakat a helyszínről igyekeztek ellátni élelemmel. Ezek ugyanis távol estek a Tiszától és a Dunától, az utóbbin egyébként is csak Belgrádig hajózhattak biztonságban a törökök. A fogásból szabaduló Thököly Imrét már 1686 elején ilyen feladattal bízzák meg: portyázó csapataival segítenie kell a gyulai vár utánpótlását.¹⁴ Thököly igyekszik ennek eleget tenni — no meg a saját csapatait is el kellett látnia — ezért súlyos adót vet ki többek között Vásárhelyre. 1686—1688 között évi 4000 tallért, 40 táborig szekeret, 200 köböl búzát vagy lisztet, 300 köböl abrakot, 200 vágómarhát, 300 juhot, 20 oldal szalonnát, emellett borsót, lencsét, kását és egyéb élelmiszert hajt be a polgároktól. Amikor kevésnek ítéli a város bírájától kicsikart pénzt, kéménybe húztatja fel a szerencsétlent, s ott, ahol az összeszűkül, létrához kötöztetve, a kémény alá gyújtott tűz lángjával és füstjével kínoztatja.¹⁵

A törökön kívül adózott a város a szegedi Palánkban állomásozó Bercsényi-katonaságnak is, mert az nem kapott zsoldot, s erővel vette meg a fenntartásához szükségeseket. Emellett kitette magát az egri és gyulai török zaklatásainak is, ha követeléseiket nem teljesítette.¹⁶

Mindezt összegezve, különösebb kommentár nélkül álljon itt Vásárhely korábbi török adója az 1680-as évek elejéről: évente 400 magyar forint készpénz, 1 pár karmazsin csizma, tizedfizetés Szolnokra, olykor Szegedre, és kisebb ajándékok Egerbe.¹⁷

Az adószedők távozásával azonban még nem ért véget Vásárhelyen a megpróbáltatások sora. A sikertelen belgrádi hadműveletek után, 1693 őszén, amikor a szövetséges csapatok visszavonultak e térségből, török—tatár katonaság zúdult a Tisza mellékre, kíméletlenül rabolva, embert s állatot elhurcolva. Ekkor prédálták fel Vásárhelyt is: a lakosság javait elvitték, maguk a polgárok földönfutóvá lettek a szó szoros értelmében, mert egy részük gúnyája nélkül, pusztá életét mentve futott a környező helységekbe. Szeged, Győ, Tápé, Solt és Halas fogadták be őket. Sem a város lakóházaiban, sem a városházán, de még az egyháznál sem maradtak meg az ingóságok, a törökök—tatórok mindent magukkal vittek, hogy aztán egy részét Gyulán eladják. Ekkor jutott Vásárhely sorsára Szentes, Földeák, Békés, Vésztő, Szentandrás, és Csanád megyének több községe.¹⁸ Nem sokkal ezután járt e vidéken Lambion császári mérnök-tiszt, aki térképet és rövid leírást készítvén Szegedről és környékéről, a Tiszától Gyuláig alig talált lakott helyet. Csak Szentesről jegyezte meg, hogy „falú, magyarok lakják”. Makóról azt írta, hogy „nagy falú, de nem lakják, a házak mind romban hevernek”, Vásárhelyről pedig annyit jegyzett fel, hogy „. . . nagy falú, hol a házak még megvannak, de nem lakják . . .”¹⁹

Az 1693—1696-os évek forrásait lapozva szinte üde színfolt Balla Gergely nagykőrösi nótárius krónikájának 1693-ból való bejegyzése: „Nagy fogyat-

13 *Balogh István*: A rendi állam várospolitikája. In: Debrecen története 1693—1849. 2. kötet. (Szerk.: *Rácz István*) Debrecen, 1981. 92. old.

14 *Szeremlei S.*: i. m. 168. old.

15 Uo. 173., 180. old.

16 Uo. 174. old.

17 Uo. 170. old.

18 Uo. 184—185. old. — *Kristó Gy.*: i. m. 199., 201. old.

19 *Szeremlei S.*: i. m. 187. old.

26 Ft. 40 kr., fél évre 160 Ft. jut, nem akadályozták meg a kegyetlen executiót.²⁴

A városi tanácsnokok és esküdtek az első kéthavi repartíciót még behajtották, de a következő hónapokra eső összeget képtelenek voltak összegyűjteni, azt már Caraffa végeztette el hajmeresztő kegyetlenséggel. A tábornok 1686. február 15-én este érkezett meg Debrecenbe. Az utcákra őrséget állíttatott, a város előljáróságát bezáratta a városházán, majd a tehetős polgároktól 3000—6000 forintnyi összegeket hajtatott be zsoldosai-val. Az adó azonban ebből sem telt ki, ezért a lakosságot utcánként egy-egy udvarba tereltette és válogatott kínzásokkal kényszerítette vagyonuk kiszolgáltatására. A szükséges summa készpénzben, arany- és ezüstműben még így sem folyt be, ezért Caraffa mindenféle értékes ingóságot: posztót, terményt és lábasjóságot elvétellett. A behajtott sarc összegét az erdélyi hírek mintegy 180—200 000 magyar forintra becsülték, s az egykori debreceni adatok is 200 000 Ft körüli összegről tanúskodnak.²⁵ Jó fél évvel később a Szolnoknál táborozó Caraffa ismét óriási contributiót vetett ki a városra: utcánként 3000 tallért, ami — 12 utcája lévén akkor Debrecennek — 36 000 tallért, azaz, kb. 60 000 rajnai forintot jelentett.²⁶

A Caraffa járás után nyomorúság, elszegényedés, a kézművesség, a kereskedés és a mezőgazdaság hanyatlása sújtotta a várost. A közpénztár nem tudta teljesíteni kötelezettségeit: pontatlanul fizették az erdélyi adót, az enyedi kollégiumnak járó centzust és a török adót, amit később egyszerre hajtott be a váradi pasa. A tanács pedig még jó ideig kénytelen volt zaklatni saját polgártársait a Caraffa sarcért.²⁷

Az elkövetkező években még gyakran csapolták meg a város jövedelmét törökök, tatárok és átvonuló császáriak. Némi nyugalmat a közeli Várad visszafoglalása hozott 1692-ben, a gyarapodás lehetőségét pedig I. Lipót 1693. április 11-én kiállított kiváltságlevele biztosította, amely a város adígi hűségét, szolgálatait és érdemeit figyelembe véve szabad királyi városi rangra emelte Debrecent.²⁸

1691-ben a Marostól északra már csak három jelentősebb erősség volt török kézen: Várad, Jenő és Gyula.

Várad stratégiai jelentősége közismert. A jól kiépített végvár a Sebes-Körös partján őrködött a Tiszántúlról a Királyhágón át Erdélybe, továbbá a Felső-Magyarországra és a déli területekre vezető utak találkozásánál. A vár és az attól nyugatra fekvő város a folyó bal partján épült fel, másik oldalán a Pece patak folyt. A Sebes-Körös túloldalán az Olaszi nevű külváros feküdt, a vártól délnyugatra a másik külváros, Velence.

A vár a török időkben is a legjobban felszerelt erősségek közé tartozott: öt korszerű fülesbástyáját és falait alaposan megerősítették, 80 ágyúval rakták meg, és elegendő lőszerrel, meg élelemmel a 2500—3000 főnyi őrség ellátására.²⁹

Várad attól kezdve, hogy a hadműveletek Belgrád 1688-ban történt visz-

24 *Acsády I.*: i. m. 460—461. old.

25 *Zoltai Lajos*: Debrecen a török uralom végén. A város háztartása 1662—1692. Bp. 1905. 76—78. old. — Debrecen története ... i. m. 94—95. old.

26 *Zoltai L.*: i. m. 79. old.

27 Uo. 82. old.

28 Debrecen története ... i. m. 98—100. old. — *Zoltai L.*: i. m. 89. old.

29 *Fraknói Vilmos*: Várad felszabadítása 1692-ban és XII. Ince pápa. Róma, 1892. 4. old.

szafoglalásával a Száván túlra helyeződtek át, hol erősebb, hol gyengébb blokád alatt állt. Végre, a szövetségesek győzelmével végződött szalánke-méni csata után (1691. augusztus 18.) Bádeni Lajos megindítja csapatait Várad visszavételére. A mintegy 16 000 főnyi sereg október 12-én érkezik meg. Némi tüzérségi előkészítés után október 16-án beveszik a palánkkal megerősített Olaszi külvárost, ahonnan a védők előbb a városba vonulnak vissza, majd azt 24-én felgyújtva, bezárkóznak a várba. Ezután folytatódik a vár ágyúzása, de november 6-án, amikor már jókora rés tátong az egyik falszakaszon, Bádeni Lajos váratlanul leállítja az ostromot. Máiig sem tudni pontosan, hogy miért? Talán a novemberi esős, hideg napok, a betegek számának emelkedése kényszerítették az ostrom megszakítására? Vagy óvakodott a roham során elszenvedhető veszteségektől? Az uralkodónak november 7-én írt jelentéséből mindkettőre következtethetünk. Mindenesetre Váradot erős ostromgyűrűbe fogja a következő évi hadjárat kezdetéig.³⁰

A blokád 1692 májusáig tartott. Közben Ince pápa jelentős segínyt bocsátott I. Lipót rendelkezésére, amelyből Heisler generális — akire az ostrom folytatását bízták — lőszert hozatott Bécsből és kifizette a rác segédcapatok zsoldját.³¹

Május 7-én kezdődik el újra az erőd ágyúzása, közben új sáncok, állások és futóárkok épülnek. Tíz napja folyik már a kemény tüzérségi harc, amikor egy öreg molnár jelentkezik Heisler táborában s vállalja, hogy a vár árokrendszeréből levezeti a vizet. Amint kiürül a vizesárok, aláaknázzák a falakat. Május 30-án már a robbantáshoz készülődnek, amely olyan szerencsésen alakul, hogy a leomló falszakasz feltölti az árok egy részét. Heisler tábornok június 5-re tűzi ki az általános rohamot, de erre már nem kerül sor, mert az őrség két parancsnoka, Abdi Latif és Ibrahim pasa feladja a várat. A feltétel: a török katonaság és a polgári lakosság szabad elvonulása, a vár felszerelését, fegyverzetét és élelmiszerkészletét azonban át kell adniok a szövetségeseknek.³²

Várad visszafoglalásával felszabadult a Tiszántúlnak a Sebes-Körösig terjedő része. Attól délre, a Fehér-Körös völgyében már csak Gyulát és Jenőt tartotta megszállva a török, valamint a Maroson túl Temesvár központtal a temesi bániságot.

A vár visszavételét ennek megfelelően értékelték Európa-szerte. Tanara, a pápa bécsi nunciusa például a következőket írta Rómába: „Ezen . . . esemény biztosíthatja Erdély megtartását, megnyitva oda hadaink előtt az utat, és egyúttal Magyarország felső részeinek is a nyugalmat . . .”³³

Július 2-án a pápa hálaadó istentiszteletre hívta a bíborosokat, ahol ő maga intonálta a tedeumot, miközben Róma összes harangja és az Angyalvár ágyúi megszólaltak. Ugyanazon a napon a császári követ palotája előtt népünnepélyt rendeztek. A téren felállított hatalmas császári sas mindkét csőréből bor patakzott, s az ujjongó tömeget trombiták harsogása közben felvonuló, láncra fűzött, török főtiszteknek öltözött alakok mulattatták.³⁴

Várad elestével, majd egy évvel később Jenő és a kis Világosvár kapi-

30 Uo. 4—5. old. — *Sugár I.*: i. m. 274—277. old.

31 *Fraknói V.*: i. m. 6., 13. old.

32 Uo. 7. old. — *Sugár I.*: i. m. 283—284. old.

33 *Fraknói V.*: i. m. 8. old.

34 Uo. 9. old.

tulációjával a gyulai vár őrsége körül tovább szűkült a gyűrű. A blokád alatt álló erősség sorsa már jó ideje a bejuttatott utánpótlástól és a környék eltartóképességétől függött. Élelmezési gondjaikon Thökölynek messzi földről élelmet szállító csapatai, és a Debrecen, Kárcag környékét feldúló, s ott zsákmányoló tatárok igyekeztek enyhíteni. A császáriak ugyanis módszeresen kiürítették és elpusztították a környéket. Először 1687-ben a Maros és a Körösök vidékéről telepítik ki számos falu népét Debrecen, Túr és Tokaj környékére.³⁵ Azután 1692-ben Auersperg tábornok katonái rohanják meg Gyulát, kirabolják és felégetik a palánkkal övezett külvárost, miközben a környék 16 faluját, amely a töröknek tartozott adózni, takarmánykészletével együtt felperzselik, lakosságát ingóságaival együtt Debrecen környékére telepítik, hogy szolgáltatásaikat többé ne vehessék igénybe.³⁶

A törökök szorult helyzetükben fenyegető hangú levelet írnak a gyulai szandzsákhhoz tartozó Túr, Ványa, Kecskemét, Körös és Cegléd lakóinak, hogy a szokásos gabonaszállítási kötelezettségüket teljesítsék. A parancsnak azonban nincs foganatja, hiszen e városok akkor már sokkal inkább függtek a Szolnokon és Szegeden állomásozó császáriaktól, mint a Gyula várába zárt törököktől.³⁷ Tehetetlenségükben könyörgésre fogják a dolgot és így fordulnak a ványaiakhoz: „Esküszünk török hitünkre, a mi nagy Istenünkre, a nagy Mahumetre, fegyverünkre, az anyánk tejére, lelkünkre és életünkre, hogy mi titeket ványai lakosokat újabban oltalmazunk, gondviselésünk alá béveszünk, ... elfutástokért ... veszedelmetek nem leszen, csak szálljatok haza ..., ... minden adótokat alább szállítjuk, megkicsinyítjük, amint elszenvedhetitek engedelmesen cselekszünk.”³⁸ Nagy bajban lehetnek a gyulai törökök, hogyha az „Ebek, engedetlen kutyák!” és ehhez hasonló kezdetű levelek helyett ilyent irtak a ványaiaknak.

Dzsaffer pasa 1694 őszén még kétszer tesz kísérletet, hogy Belgrádból, illetve Temesvárból kiindulva átkeljen a Maroson és élelmet vigyen az éhező őrségnek, ám sikertelenül. Thököly, aki jól ismerte a gyulai viszonyokat, ekkor megjósolja a vár közeli elestét, ami hamarosan be is következik. A végínségre jutott őrség parancsnoka, Mehmed pasa tárgyalásokat kezd a császáriakkal. 1694. december 21-én aláírják a kapitulációs okmányt, amely szerint a várat átadják, de „minden ott lakó és őrzés okáért küldött vidéki török puskával, szablyával, ruháival, jószágával, gyermekeivel, cselédeivel, lovaival és minden másféle vagyontárgyaival szabadon ...” elvonulhat.³⁹ Miután az uralkodó jóváhagyta a megállapodást, 1695. január 12-én kivonult a török őrség, s ezzel Magyarország tiszántúli része teljesen felszabadult a török uralom alól.

Egy évvel korábban, 1694. január 27-én Franz Hannibal von Mörmann, Max Emánuel bajor választófejedelem bécsi követe a következőket jelentette urának Münchenbe: „Mikor Heisler tábornok január 24—25 táján Felső-Magyarország egy bizonyos helyére érkezett, arról értesült, hogy Nagyváradnál, Debrecennél és Felső-Magyarország más helységeinél dél-időben három napot, a következő este pedig négy nagy ívelt csillagot lát-

35 *Acsády I.*: i. m. 457—458. old. — *Kristó Gy.*: i. m. 129. old.

36 *Szeremlei S.*: i. m. 181. old. — *Sugár I.*: i. m. 279—282. old.

37 *Kristó Gy.*: i. m. 130—131. old.

38 Uo. 130. old.

39 Uo. 131—132. old. — *Sugár I.*: i. m. 324—326. old.

tak, amelyek kereszt formát öltöttek.”⁴⁰ A hajdú-bihari mondahagyományban ma is úgy tartják, hogy a török időben az égitestek különös elváltozását figyelmeztetésnek, a szabadulás vagy a veszedelem előjelének hitték.⁴¹ Vajon akkor a Tiszántúl népe mit olvasott ki a kereszt alakú égi jelből: a közelgő szabadulást, vagy talán az újabb megpróbáltatásokat?

Liberation of the area east of the River Tisza from under Turkish rule

János J. Varga

Having rescued Vienna on September 12th, 1683, the offensive of the allied troops was directed first to the forts along the river Danube. It was only in 1685, after the occupation of Érsekújvár that they undertook to cross the line of the river Tisza with Buda still under Turkish rule behind their backs. Simultaneously with the collapse of the principality of Imre Thököly in Upper Hungary they won Szolnok, Szentmiklós, Szarvas, Arad and some smaller forts in the upper Tisza region.

Military operations in the area beyond the Tisza were stimulated anew by the reoccupation of Buda: the imperial forces took hold of Szeged in 1686 and then of Vásárhely on the other side of the river.

After five years of success, at the beginning of the year 1688 the Danube line was under control of the allied forces down to Belgrade, but large, continuous areas between the river Tisza and Transylvania, namely the regions of the rivers Kőrös and Maros with Várad, Gyula and Temesvár as centres, were still under Turkish occupation. In order to cut off their routes of reinforcements the war was moved to the area beyond the river Sava after occupying Belgrade in September, 1688.

Then, however, the course of the war turned; an attack by Louis XIV. King of France opened a second front, where considerable imperial forces were engaged, along the river Rhine, meaning that the liberation of areas beyond the Tisza and the war against the Turks was to last longer. It enabled the Turks to supply with reinforcements the forts of Várad, Gyula and Jenő, east of the Tisza still under their rule, and to loot the regions of the rivers Kőrös and Maros.

Forts beyond the river Tisza were kept under sometimes tighter, sometimes looser military blockade for years. The most significant one among them was Várad, occupied by imperial troops only after long-lasting sieges, in June, 1692. It was the garrison of Gyula that held out for the longest, and was forced finally by hunger to give the castle up. They retreated on 12th January, 1695 and so the area of Hungary beyond the river Tisza was liberated totally from Turkish oppression

Освобождение Затисья из-под турецкого владычества

Й. Янош Варга

После освобождения 12 сентября 1683 года Вены наступление союзных войск было направлено сперва против крепостей вдоль Дуная. Только в 1685 году, после занятия Эршекуйвароша, решились на переход линии Тиссы, когда еще в тылу, в руках турок находилась Буда. Одновременно с нападением верхне-венгерского княжества Имре Тёкёли в руки союзников попали Сольнок, Сентмиклош, Сарваш, Арад и еще несколько менее значительных крепостей верхне-тисского края.

Освобождение Буды дало новый подъем военным операциям за Тиссой. В октябре 1686 года Сегед, позже находящийся на другом берегу реки Вашархей тоже попали в руки императорских войск.

Спустя пять успешных лет, в начале 1688 года союзники контролировали линию Дуная до Белграда, большая часть территории между Тиссой и Трансильванией: край рек Кёрёшей и реки Марош с центрами в Вараде, Дьюле и Темешваре находились под турецким владычеством. Чтобы и этот район также отрезать от путей снабжения, после занятия в сентябре 1688 года Белграда, война переместилась за реку Саву.

40 Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Abteilung I. Kasten schwarz 282. 33. F.

41 *Ferenczi Imre*: A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar mondahagyományában. In: DMÉ 1962—1964. (Szerk.: *Béres András*) Debrecen, 1965. 247. old.